

Türk Psikoloji Yazıları
2004, 7 (13)79-101

Futbolda Seyirci Şiddeti: Sosyal Psikolojinin Katkıları ve Sınırlılıkları*

Aysel Gürel Kayaoğlu**

Anadolu Üniversitesi

Özet

Günümüzde hemen bütün toplumlarda çok önemli bir yer işgal eden futbol, seyircilerinin şiddet olaylarıyla da sürekli haber gündeminde yer almaktadır. Sosyal psikoloji disiplini, başta İngiltere olmak üzere Avrupa'da "futbol holiganizmi", Türkiye'de "tribün terörü" ya da "tribün anarşisi" olarak adlandırılan olguya sadece son zamanlarda ilgi göstermeye başlamıştır. Bu bağlamda, sunulan makalenin genel olarak amacı, sosyal psikoloji literatürünün futbol seyircisindeki şiddeti anlamada katkılarını ve sınırlılıklarını incelemektir. Daha özgül olarak, makale, klasik saldırganlık kuramlarını ve sosyal psikoloji kitle kuramlarını, görgül çalışmalarla birlikte spor seyirciliği saldırganlığıyla ilişkili olarak ele almaktadır. Daha sonra, futbolda seyirci şiddeti ile ilgili özgül sosyal psikoloji kuram ve araştırmalara odaklanılmıştır. Bunlara ek olarak, "seyirci", "fan", "fanatik" ve "holigan" tanımları da tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: "Futbol holiganizmi", spor, saldırganlık, kolektif şiddet, sosyal kimlik

Violence in Football Spectators: Contributions and Limitations of Social Psychology

Abstract

Football, which has occupied very important place almost in all societies in modern era, has also consistently been in news agenda due to its spectators' violent incidents. Social psychology discipline has only recently begun to pay attention to the issue of "football hooliganism" in Europe, predominantly in England, which is referred to as "terrace terror" or "terrace anarchy" in Turkey. In this context, the general aim of the present article is to scrutinize contributions and limitations of social psychological literature in understanding of violence in football spectators. More specifically, first, the article considered classical aggression theories and social psychological crowd theories together with empirical studies in relation to sport spectators' aggression. Then, this work has focused on specific social psychological theories and research concerning violence in football spectators. In addition, it also discussed the definitions of "spectator", "fan", "fanatic" and "hooligan".

Key Words: "Football hooliganism", sport, aggression, collective violence, social identity

* Bu makalenin kısaltılmış şekli "'Futbol Holiganizmi ve Sosyal Psikolojik Bakış" başlığı ile Ankara Emniyet Müdürlüğü'nün 7-8 Mayıs 2003 tarihinde düzenlediği "Futbolda Şiddet ve Önlenmesi Sempozyumu"nda bildiri olarak sunulmuş ve bildirinin tam metni yayımlanmıştır.

** Yazışma Adresi: Dr. Aysel Gürel Kayaoğlu, Anadolu Üni. İletişim Bil. Fak. İletişim Böl. Yunus Emre Kampüsü, 26470 Eskişehir.
E-posta: akayaoglu@anadolu.edu.tr

Futbol, modernleşme süreciyle birlikte, belirli bir alt kültüre ait oyun olmaktan çıkıp kitleleri peşinden sürükleyen popüler bir eğlence aracı haline gelmiştir. Dünya genelinde yaygınlaşarak, Amerika Birleşik Devletleri dışarıda bırakılırsa evrensel bir spor konumuna ulaşan futbolun, bu süreçte "oyun" niteliği giderek azalmış, "seyirlik" yani gösteri niteliği öne çıkmıştır. Bununla ilişkili olarak, futbola yapılan maddi yatırımlar da, etkisine aldığı kitlelere paralel bir şekilde artmış; futbol, içinde "futbol oyunu"nun da yer aldığı büyük bir ticari sektör görünümünü almıştır (Coakley, 1990; Klose, 1993).

Seyirci şiddeti, futbolun geçirdiği bütün bu değişikliklere –az ya da çok, ama her zaman– eşlik eden bir olgu olarak göze çarpmaktadır. Ancak bu durum, ilk örneklerinden bu yana süregelen seyirci şiddetinin, özellikleri açısından hiç değişmeden günümüzde de devam ettiği anlamına gelmez. Tam tersine, sosyal bilimci ler (örn., Gaskell ve Pearton, 1979; Guttman, 1986; Murphy, Williams ve Dunning, 1990), sosyal bir olgu olduğu gerçeğinden hareketle, futbolla ilişkili seyirci şiddetinin, çıkış kaynağı, biçimi ve derecesi açısından tarihsel ve kültürel bağlama göre değişkenlik göstermesinin şaşırtıcı olmadığını ifade etmektedirler. Modern zamanlarda, futbolun toplumda kazandığı yüksek statüye bağlı olarak, futbolla ilişkili seyirci şiddeti de, bir yandan oyunun (salt anlamda oyun ve bir

sektör olarak oyun) geleceğini, öte yandan –en azından bazılarında– "toplum huzuru"nu tehdit eden bir problem olarak algılanır olmuştur (Murphy ve ark., 1990).

Sosyal psikoloji disiplininin, futbolla ilişkili seyirci şiddeti ya da bugün başta İngiltere* olmak üzere Avrupa'da "futbol holicizmi", Türkiye'de "tribün terörü" ya da "tribün anarşisi" olarak adlandırılan olguya yaklaşımı değerlendirildiğinde, sadece olgunun ele alınmış biçimi değil, son zamanlara kadar olguya gösterilen ilginin azlığı da dikkati çekmektedir. Diğer sosyal bilim disiplinlerinde, özellikle de sosyolojide, bu alanda biriktirilmiş hacimli bir literatürün varlığına rağmen, sosyal psikoloji literatürü, Marsh'ın (1978) çalışması büyük ve önemli bir istisna olarak dışarıda bırakılırsa, son derece sınırlıdır.

Bu makalenin genel amacı, sosyal psikoloji literatürünün "futbol holicizmi"ni anlamada katkıları ve sınırlılıklarını incelemektir. Makalede, ilk önce, doğrudan futbol seyirci saldırganlığı yerine genel olarak spor seyirci saldırganlığını açıklamaya elverişli olan klasik saldırganlık yaklaşımları kısaca ele alınmış ve bu bağlamda yapılan sınırlı sayıdaki görgül çalışma aktarılmıştır. Daha sonra, yine futbol dahil olmak üzere, genel olarak spor seyirci şiddetinin kolektif bir olgu olmasından hareketle, sosyal psikoloji kitle kuramlarına

* Metin boyunca bazı yerlerde Britanya, bazı yerlerde İngiltere ifadesi kullanılmıştır. Bir miktar karışıklığa yol açmasına rağmen "futbol holicizmi" olgusu söz konusu olduğunda, bu zorunludur. "Futbol holicizmi" hem İngiltere hem de İskoçya'da görülmektedir ve iki ülkede de konuya ilişkin çok sayıda çalışma yapılmıştır. Ancak bu olgunun, birincil olarak bir "İngiliz hastalığı" olarak görüldüğü ve iki ülkede farklı dinamikler sonucu ortaya çıktığı belirtilmektedir (bkz., Finn ve Gulianotti, 1998; Murphy, Williams ve Dunning, 1990)."

kısaca değinilmiş ve bunların spor bağlamındaki uygulamasına yer verilmiştir. Hem klasik saldırganlık kuramları hem de sosyal psikoloji kitle kuramlarına ilişkin literatür taramaları kolayca erişilebilir olduğu için, burada bu kuramlar spor bağlamına referansla kısaca ele alınmıştır. Özgül bir spor dalı için geliştirilmemiş olan bu kuramlar, çalışmaya, futbola ilişkili seyirci şiddetine de uygulanabilecek özellikler göstermeleri nedeniyle dahil edilmiştir. Son olarak, futbola ilişkili seyirci şiddetine özgü olan az sayıdaki sosyal psikoloji kuramları ve çalışmaları gözden geçirilmiş ve sonuç bölümünde tüm bu yaklaşımlar toplu bir biçimde değerlendirilmiştir.

Yukarıda sözü edilen kuramsal gözden geçirme sürecinden önce, kullanımlarının yaygınlığı oranında çok farklı anlamlar yüklenen "seyirci", "fan", "fanatik" ve "holigan" gibi terimlerin tanımlarına yakından bakmak uygun olacaktır.

Seyirci, Fan, Fanatik ve Holigan Tanımları

Seyirci, fan, fanatik ve holigan günlük yaşamda sık kullanılan, ama buna rağmen anlamları üzerinde görüş birliğine varılamamış kavramlardır. Bu çalışmada, söz konusu kavramların kesin bir tanımlamasını yapmaktan ziyade, belli başlı tanımları vermek ve kavramsal birtakım ayrımlara dikkat çekmek amaçlanmıştır.

Seyirci

Guttman'a (1986) göre, "spor seyircisi", bir spor olayını yerinde (canlı) ya da film veya televizyon gibi görsel medya yoluyla seyreden herhangi bir kişidir. Guttman, sosyal rolleri

açısından, sporu gazeteler, dergiler ya da radyodan seyreden kişilerle, sahadan ya da televizyondan seyreden kişilerin kesinlikle benzer olduğunu, fakat bir spor olayını "tam olarak yaşayanlar" ile "kısmi olarak yaşayanlar" arasında kavramsal bir ayrım yapmak gerektiğini ve bu ayrımın da, eylemi yerinde görme-görmeme temelinde yapılabileceğini önermektedir.

Diğer yandan Sloan'a (1979) göre, eğer insanlar spor karşılaşmalarını belirli bir arzuyu tatmin etmek için seyrediyorlarsa, katı anlamda sadece seyirci olan çok az kişi vardır. Gerçekten de spor seyircilerinin çoğunu sadece seyirci olarak nitelemek, olgunun duygusal yoğunluğunu ifade etmede çok yetersiz kalmaktadır. Belki de, bu kişileri, "dini ayinlere gerçekten inanan katılımcılar" gibi görmek daha yerindedir (Sloan, 1979, s. 220).

Fan ve Fanatik

Guttman (1986), "fan"ı, duygusal olarak spor olayına bağlanmış bir "tüketici" olarak tanımlamaktadır. Görüldüğü üzere, seyirci ve fan terimlerini birbirinden ayırt etmek oldukça zordur. Pratik olarak bakıldığında, fanların çoğu seyirci, seyircilerin çoğu da fanıdır. Ancak kuramsal olarak, fan olup seyirci olmamak ve seyirci olup fan olmamak da mümkündür.

Redhouse Sözlüğü'nde (Avery, Bezmez, Edmonds ve Yaylalı, 1995) fan, "hayran veya düşkün kimse, meraklı kimse"; fanatik, "aşırı derecede bir parti ya da din meraklısı; mutaassıp; müfrit, aşırı, ölçsüz" olarak tanımlanmıştır. Meydan Larousse'da (Kılıçlıoğlu, Araz ve Devrim 1990), benzer

şekilde, fanatizm, "insanı bir din, düşünce, parti uğrunda aşırılıklara sürükleyen kör tutku"; fanatik (Latince Fanaticus), "bir dine, davaya, partiye vb. aşırı bir tutkuyla bağlı olan kişi" olarak tanımlanmıştır. The Random House Dictionary of English Language (Flexner ve Hauck, 1987), fan sözcüğünün, fanatik sözcüğünün kısaltması olduğunu belirtmekte, dolayısıyla bu iki sözcük arasında anlam açısından bir farklılık olmadığı anlaşılmaktadır.

Oysa en azından Türkiye'de, spor bağlamında sıklıkla "fan"lardan değil, "fanatik"lerden söz edilmektedir. "Fanatik" teriminin anlamı oldukça fazla değişkenlik göstermektedir. Futbol fanatığı olmaya bazen olumlu bazen olumsuz anlamlar yüklenilmektedir. Fanatiklik, bir taraftan bir takımı "ölesiye sevme"yi ve ona çok bağlı olmayı sosyal bir onay çerçevesinde ifade ederken, öte yandan şiddeti de içeren "aşırı" davranışları, sosyal olarak kabul edilemez bir çerçevede ifade etmektedir. Bütün bu ayırımlar bu olguyu farklı kültürler bağlamında tartışırken daha da önem kazanmaktadır. Örneğin, Britanya'da fanatik sözcüğü hemen hiç kullanılmamakta, "futbol fanları"ndan ve "futbol holiganları"ndan söz edilmektedir. Buradan, "futbol fanları" ve "futbol holiganları" arasında kategorik bir ayırım yapıldığı izlenimi doğmaktadır. Dunning (1997), "futbol fanı" olmayı belirleyen temel eksenin takıma duyulan sevgi, "futbol holiganı" olmayı belirleyen temel eksenin ise şiddet olduğunu ileri sürmektedir.

Holigan

Fan ve fanatizm terimlerinde olduğu gibi "holigan" teriminin tanımında da sorunlar olduğu görülmektedir. Holigan, Redhouse Sözlüğü'nde (Avery ve ark., 1995) "sokak serserisi" olarak tanımlanırken, Oxford Advanced Learners Dictionary'de (Cowie, 1989) "sıklıkla şiddetli ya da yıkıcı davranışlar gösteren başıboş ve gürültücü genç kişi", holiganizm ise, "futbol holiganları tarafından yapılan vandalizm" olarak tanımlanmaktadır. Walvin (1986), holigan ifadesinin ilk kez İngiltere'de 1898'de basın tarafından şehirdeki kitlelerin kurallara uymayan davranışları için kullanıldığını, son otuz yıl içinde ise futbol stadyumlarının içinde ve çevresinde yaygınlaşan bu tür olayları nitelemek için "futbol holiganizmi" teriminin sıklıkla kullanılmaya başlandığını belirtmektedir. Ancak, Melnick (1986), bunun özellikle politikacılar ve medya tarafından yapılan bir etiketleme olduğunu ve bu ifade çerçevesinde "holiganlar"a ait mitler yaratıldığını öne sürmektedir. Holiganın kim olduğu ve ne tür özelliklere sahip olduğu, Britanya'da bu konuyla uğraşan sosyal bilimciler arasında halen tartışmalıdır. Melnick (1986), Walvin (1986), Marsh (1978) gibi araştırmacılar, yazılarında turnak içinde kullandıkları holigan teriminin, dışarıdan yapılan yargısal bir değerlendirme olduğuna dikkat çekerken, diğer bazıları (örn., Kerr, 1994; Dunning, Murphy ve Williams, 1988) bunu gerçek bir olgu olarak görmektedir.

"Holigan"ın kim olduğu konusundaki tartışmalarda, bu kişilerin "hakiki taraftar" olup olmadığı sorgulanmaktadır. Kerr (1994), futbol holiganlarının, çok bağlı göründükleri

takımlarının oyun biçimi ya da başarılarını önemsemediğini ileri sürmektedir. Ona göre, gerçekte bu kişiler için futbol takımı, diğer takımların taraftarları, polis ve halktan kişilere yönelik holigan davranışları göstermek için kullanılan "uygun bir bayrak" işlevi görmektedir. Oysa Melnick (1986), futbol holiganlarının, takıma olan sadakatlerinin şüpheli, takım, oyuncular ve lig hakkındaki bilgilerinin sorgulanabilir olması yüzünden hakiki taraftarlar olmadıkları iddiasının gerçekleri yansıtmadığını, bu görüşlerin yukarıda sözü edilen etiketleme sayesinde yayıldığını ileri sürmektedir. Daha ileri giden Morris (1981), holigan davranışları yüzünden suçlanan grupların, takımlarına çok büyük destek verdiğini, onlar olmasa sporun bütünüyle çıkmaza gireceğini iddia etmektedir.

Batı Avrupa ülkelerinde olduğu gibi Türkiye'de de, medya, kulüp yöneticileri ve resmi otoriteler, futbol bağlamında "aşırılık yapan" ya da "olay çıkarıcı" kişilerin aslında futbolla ilgilenmediklerini ve bu kişilerin "hakiki taraftar" olmadığını ilan etmektedirler. "Hakiki taraftar"ın kim, "hakiki taraftarlık"ın ne olduğu görecelidir ve bu tür saptamalar her zaman ahlaki yargılar içermek durumundadır. Bazıları, kendi takımlarının ve/veya başka takımların oynadığı futbolla ilgilenmeyi "hakiki taraftarlık" ölçütü olarak görebilir. Ancak, sahada oynanan futbolla ilgisi olsun ya da olmasın, takıma duyulan sadakatin de "hakiki taraftarlık" ölçütü olarak görülmesi aynı derecede meşrudur.

Klasik Saldırganlık Kuramları ve Sporla İlişkili Seyirci Saldırganlığı

Sosyal psikolojide saldırganlık, klasik olarak ya saldırganlık içgüdülerinin bir sonucu ya da öğrenilme sonucu edinilen bir davranış olarak açıklanmıştır. Farklı sosyal ortamlarda ortaya çıkan saldırgan davranışlar, bu temel kuramsal kabullerden yola çıkılarak anlaşılmaya çalışılmıştır. Giriş kısmında da belirtildiği gibi, klasik saldırganlık kuramlarına ilişkin literatür taramalarına (örn., Krahe, 1996; Mummendy, 1996; Siann, 1985) çok kolay ulaşılabildiğinden, bu makalede söz konusu yaklaşımlara kısaca değinilmiş ve bu yaklaşımların sporda seyirci saldırganlığı bağlamında nasıl uygulandığı ele alınmıştır.

Freud ve Lorenz (akt., Krahe, 1996), yaklaşımlarındaki pek çok farklılığa karşın, saldırganlığı bir içgüdü olarak gören kuramcılar arasında başı çekmektedir. Sporla ilişkili seyirci şiddeti için sundukları açıklama çerçevesi içinde bu kuramların, saldırganlığın nasıl azaltılacağı sorusuna verdikleri yanıtlar önem taşımaktadır.

Çevre bilim yaklaşımına göre, saldırganlık gibi saldırganlığı ketleme de içgüdüselidir. Evrim süreci boyunca saldırganlığa ket vurmaya geliştirmiş olan hayvanların aksine, insanlar bunu başaramamış, saldırganlığı yararlı bir biçimde kullanamamışlardır. Etolojik bakış açısından, saldırganlık doğuştan gelen ve çıkış arayan bir içgüdüyse, daha barışçı bir toplum için, saldırgan enerjinin sosyal olarak kabul edilebilir yollarla boşaltılması, yıkıcı saldırganlıktan kaçınmak için çok önem taşımaktadır. İşte spor, bu bağlamda, yıkıcı enerjinin yıkıcı olmayan bir

biçimde açığa çıkarılma fırsatı olarak görülmüştür. Lorenz'in ketleme anlayışından farklı olarak, psikanalizde ketlemeler çevreyle etkileşim içinde geliştirilir; bunlar, bireyin ilk yaşlardaki aile ilişkilerinden ve daha sonra süperegonun gelişimi ve kültürleşme sürecinin sonucu olarak kazanılmaktadır (akt., Krahè, 1996).

Saldırganlığı içgüdü kuramlarından farklı bir biçimde açıklayan ünlü Engellenme-Saldırganlık Modeli'nde (Dollard, Doob, Miller, Mowrer ve Sears, 1970), saldırganlık bir dürtü olarak görülmüştür. Bir içgüdüün tersine, dürtü her zaman varolan, sürekli artan bir enerji kaynağı değil; organizmanın yaşamsal bir ihtiyacı tatmin edilmediğinde ortaya çıkan ve yoksunluğu sona erdirmeye hizmet eden bir güç olarak kavramsallaştırılmıştır. Bu modelde, engellenme ile saldırganlık arasındaki ilişki iki şekilde ifade edilmiştir: Engellenme her zaman saldırganlığa yol açar; saldırganlık daima engellenmenin sonucudur. Engellenme ve saldırganlık arasındaki bu nedensel ilişki kısa sürede –Berkowitz'e (1993) göre fazla kısa sürede– sorgulanmaya başlanmış ve ne engellenmenin her zaman saldırganlığa yol açtığı, ne de saldırganlığın zorunlu olarak engellenmeden kaynaklandığı gösterilmiştir. Ancak Berkowitz (1993), öğrenme ve deneyimin her engellenmenin saldırganlıkla sonuçlanma olasılığını etkilediğini, ama hala engellenmenin saldırganlığa yol açma olasılığının var olduğunu öne sürmektedir.

Engellenmenin her zaman değil, bazen saldırganlığa yol açması üzerine, Engellenme-Saldırganlık Modeli'ni gözden geçiren Berkowitz (1993), engellenmenin, belirli

koşullar altında olumsuz duygu üreterek saldırganlığı ortaya çıkardığını ortaya koymuştur. Olumsuz duygu ile birlikte engellenmenin, saldırganlığı ortaya çıkarmada, o anda çevrede bulunan "saldırganlık ipuçları"nın önemli bir rolü vardır. Engellenmiş katılımcıların ortamda silah gördüğü durumda saldırgan davranma olasılıklarının daha yüksek olduğu (Berkowitz ve LePage, 1967; 1997), hatta bazı durumlarda, tek başına saldırgan ipucunun varlığının bile saldırgan davranışa yol açabileceği gösterilmiştir (Berkowitz, 1993).

Yukarıda belirtildiği gibi, Lorenz ve Freud'un (akt., Krahè, 1996) yaklaşımlarında saldırgan eylemin başlaması içgüdüselidir; Engellenme-Saldırganlık Modeli'nde ise, saldırganlık, bir kez uyarıldığında dışarıya vurulması gereken bir dürtüdür. Her üç kuram da saldırgan bir eylemin dürtüyü azaltmaya hizmet ettiğini yordamaktadır. Bu, katarsis ilkesidir. Orijinal anlamıyla katarsis, sadece organizmanın geriliminin azaltılmasını değil, haz ve heyecan yaşama ve uyarılmayı da ifade etmek üzere kullanılan çift yönlü bir kavramdır (Gaskell ve Pearton, 1979). Gaskell ve Pearton (1979) ile Russell'a (1983) göre, fizyolog ve psikologlar son zamanlara kadar, haz verici olmayan heyecanlara odaklanmış, gerilimi daima zararlı ve kaçınılması gereken bir durum olarak görmüşlerdir. Genel olarak spor, özel olarak futbol seyircisinin spor karşılaşmasını seyretme güdülerini anlamak açısından, katarsis kavramının bu daha az bilinen kullanımı önem taşımaktadır (bkz., Kerr, 1994; Russel, 1983).

Saldırgan davranışı insan doğasının kaçınılmaz bir dışavurumu olarak kabul eden

görüşlerin tersine, Sosyal Öğrenme Kuramı, saldırgan davranışın büyük ölçüde çevre tarafından üretildiğini, yani diğer sosyal davranış biçimleri gibi öğrenme süreçleri yoluyla kazanıldığını vurgulamaktadır (Bandura, 1978). Saldırgan davranışın kazanılmasında ve bir edim olarak gerçekleştirilmesinde, hem pekiştirme ve cezanın, hem de gözlem yoluyla öğrenmenin güçlü birer mekanizma olduğu gösterilmiştir. Sosyal Öğrenme Kuramı, özellikle görsel medyanın çocuklar ve yetişkinleri saldırgan davranışlar açısından nasıl etkilediği sorusunun sorulmasına ve bu konuda çok sayıda araştırma yapılmasına yol açmıştır.

Yukarıda ana hatlarıyla sözü edilen klasik saldırganlık yaklaşımlarının spor ve özellikle futbol seyircisinde görülen saldırganlık açısından ne gibi doğurguları olabilir? Genellikle seyircilerin gördüklerinden etkilenmediği, ama gördükleri şiddet ise bu etkinin daha güçlü olduğu varsayılır. Spor bağlamında, bu klasik saldırganlık paradigmalarından hareket eden bir araştırmacının şu soruyu sorması gerektiği düşünülmektedir: Genel olarak spor veya özel olarak futbol, toplumdaki yıkıcı saldırganlığı azaltmada bir güvenlik supabı işlevi mi görür, yoksa tam tersine saldırganlığı artırmaya mı hizmet eder? Bir başka anlatımla, spor seyircilerinin saldırganlık düzeyleri, tanık oldukları şiddetten dolayı artar mı, azalır mı?

Basketbol ve Amerikan futbolu seyredenler ile amatör boks seyredenlerin, maç sonrası saldırganlık düzeylerinin, TAT ve Cümle Tamamlama Testi ile ölçüldüğü bir çalışmada, basketbol ve Amerikan futbolu seyredenlerin saldırganlığında artış, boks seyredenlerinkinde

azalma görülmüştür (Turner, 1970). Turner (1970), elde ettiği bulgulara dayanarak katarsis denencesini reddetmiştir. Sporda seyirci saldırganlığı konusunda, spor literatüründe en fazla referans gösterilen araştırma, Goldstein ve Arms (1971) tarafından, Amerikan futbolu ve jimnastik seyircileri üzerinde gerçekleştirilmiştir. Amerikan futbolu ve jimnastik seyircilerinin, spor olayı öncesi ve sonrasında saldırganlıklarının Buss-Durke Düşmanlık Envanteri ile ölçüldüğü bu çalışmada, futbol seyircilerinin düşmanlık düzeylerinin maç sonrasında, maç öncesine göre düştüğü, jimnastik seyircilerinin düşmanlık düzeylerinde ise fazla bir değişme olmadığı gösterilmiştir. Bu sonuç, araştırmacılar (Goldstein ve Arms, 1971) tarafından, fiziksel temas içeren sporları seyretmenin, insanlarda saldırganlığa karşı olan ketlemeleri azalttığı ve ketlemedeki bu azalmanın sözel düşmanlık düzeyinde artışa yol açtığı biçiminde yorumlanmıştır. Özellikle yöntem açısından eleştirilmesi üzerine, bu çalışma, Arms, Russel ve Sandilans (1979) tarafından tekrarlanmıştır. Araştırmacılar, bu kez futbol seyircisi yerine buz hokeyi taraftarlarıyla çalışmış ve profesyonel güreşi de araştırmaya dahil etmişlerdir. Kontrol olay olarak, eyalet çapında düzenlenen yüzme yarışmasını kullanmışlardır. Buss-Durke Düşmanlık Envanteri'nin yanı sıra çeşitli ölçüm araçlarının da kullanıldığı çalışmanın sonuçları, öncekine benzer biçimde, katarsis denencesini desteklememiştir. Diğer bir deyişle, buz hokeyi ve güreş karşılaşmasını seyredenlerin karşılaşma sonrasında düşmanlık düzeyleri artarken, rekabetçi fakat saldırgan olmayan yüzme yarışmasında deneklerin düşmanlık düzeylerinde hiçbir değişiklik görülmemiştir.

Russel (1983), bu çalışmaların, seyredenlerin saldırgan sporlardan ya etkilenmediğini, ya da etkileniyorlarsa bunun saldırganlık düzeylerinde artışla belirlediğini görgül olarak gösterdiğini ileri sürmüştür. Buna karşılık Bakker, Whitin ve Brug'a (1990) göre, söz konusu çalışma sonuçları, seyirci saldırganlığından zorunlu olarak sporun yapısının sorumlu tutulabileceğini göstermez. Araştırmacılar, seyirci saldırganlığının çok çeşitli spor dallarında görülebileceği savıyla spor dalının yapısı yerine başka etkenlere odaklanmanın daha yerinde olacağını öne sürmektedirler.

Yukarıda sunulan araştırma sonuçları Sosyal Öğrenme Kuramı'nı destekler görünmektedir (Russell, 1983; Gaskell ve Pearton, 1979). Her ne kadar doğrudan futbol bağlamında yapılmamışsa da, bu araştırmalardan elde edilen sonuçlar ve oynandığı ülkelerde seyirci şiddeti açısından başı çektiği gerçeği, futbolun seyircilerde katarsis yaratmadığını düşündürmektedir. Bu durumda, seyircinin, bir oyun olarak futbolun doğasından kaynaklı saldırganlıktan, Sosyal Öğrenme Kuramı'nın öne sürdüğü mekanizmalar aracılığıyla etkilendiği varsayımı hala ortada durmaktadır. Yani, Bandura'nın (1978) ileri sürdüğü gibi, seyircinin, futbol oyunundaki saldırganlığı gözlemesi, normal zamanda, saldırganlığa vurduğu ketlemeyi kaldırarak, içsel kontrol mekanizmalarını zayıflatıyor olabilir. Konu futbol özelinde ele alındığında, sorulacak en çarpıcı soru şudur: Futbol oynanan ülkelerde seyirci saldırganlığı ile neden başka bir spor dalında değil de futbolda daha sık karşılaşılmaktadır? Başka bir deyişle futbol, oyun yapısı ya da oyuncu saldırganlığı bakımından diğer spor dallarına göre daha mı fazla şiddet içermektedir?

Futbol seyircisinde görülen saldırganlığın oyunun yapısından kaynaklandığı savına birkaç noktadan karşı çıkılabilir. İlki, bu sav kabul edildiğinde, yukarıdaki görgül araştırmalardan da çıkarılabileceği gibi, futbolla ilişkili seyirci saldırganlığının karşılaşma sonrası bir olgu olarak sınırlanması gerekmektedir. Oysa görgül düzeyde, futbolda seyirci şiddetinin, karşılaşma öncesi, sırası ve sonrası gerçekleştiği kolayca gözlenebilir. İkinci olarak, Murphy ve arkadaşlarının (1990), futbol oyununun tarihsel gelişimini izledikleri çalışmada, futbolun da toplumla birlikte bir "uygarlaşma süreci"nden geçtiğini, ortaçağ ve modern dönemin başlarındaki durumla karşılaştırıldığında, modern futbolun daha az şiddet içerdiğini ileri sürmektedirler. Özellikle son zamanlarda, futbol oyununun, profesyonelleşmeden dolayı daha fazla şiddet içerdiği yorumlarına karşılık, araştırmacılar (Murphy ve ark., 1990), temel olarak fiziksel güce odaklanan sporlara -örneğin Amerikan futbolu ve ragbiye- göre, futbolun en azından potansiyel olarak şiddet içermeyen sporlara bir örnek teşkil ettiği konusunda ısrar etmektedirler. Üçüncü olarak, Kayaoğlu'nun (2000), futbol stadyumundaki en "fanatik" grupların maçla fazla ilgilenmeyip, sürekli kendi takımları lehinde ya da karşı takım aleyhinde tezahürat ve ayrıca "tribün şovu" yaptıkları sonucuna varması da, belirli taraftar gruplarının davranışları ile sahadaki oyun arasında doğrudan bir ilişki kurmayı zorlaştırmaktadır. Son olarak, bütün bunlara, Bakker ve arkadaşlarının (1990), bir spor dalında seyirci şiddetinin sık görülmesinin zorunlu olarak oyunun yapısından değil ama başka etkenlerden -örneğin oyunun popüler-

liğinden- kaynaklanabileceği iddiası eklenince, futboldaki seyirci şiddetinden, futbol oyunundaki şiddeti sorumlu tutmanın yeterince sağlam bir dayanağı kalmamaktadır.

Sporun yapısındaki başka bir özellik, seyirci saldırganlığını açıklamada, klasik saldırganlık kuramlarından engellenme-saldırganlık denencesinin sınanabileceği uygun bir zemin yaratmaktadır: Kazanma ve kaybetme. Tanımı gereği rekabetçi olduğundan, sporun engellenme yaratma kapasitesi yadsınamaz. Spor karşılaşmalarında taraflardan birinin kazanması, diğer tarafın kaybetmesi anlamına gelmektedir. Engellenme-Saldırganlık Modeli, spor karşılaşmasının sonucunun kaybeden tarafta bir engellenmeye yol açacağını ve dolayısıyla, kaybeden tarafın daha saldırgan olacağını önermektedir.

Goldstein ve Arms (1971) ile Arms ve arkadaşlarının (1979), yukarıda sözü edilen çalışmalardan elde ettiği bulguların Engellenme-Sadırganlık Modeli'ne destek vermediği açıkça görülmektedir. Tekrar etmek gerekirse, bu çalışmalardan, maç sonrası alınan düşmanlık düzeyi ölçümlerinde maç öncesine göre bir artış olduğu, maç sonrasında kazanan ve kaybeden tarafın düşmanlık düzeyi açısından bir farklılık göstermediği bulgusu elde edilmiştir. Ayrıca, genel olarak sporda özel olarak futbolda, saldırgan davranışların spor olayı sonrasında görülebileceği gibi, öncesinde ve sırasında da görülebileceği görgül bir veridir. Dolayısıyla, Engellenme-Saldırganlık Modeli bu görgül çeşitliliğin hepsini açıklayamamaktadır.

Berkowitz'in (1993,) saldırganlığın çevresel belirleyicilerine yaptığı vurgu ve engellenmeye yaklaşımı çerçevesinde, spor seyircisinin saldırganlığından sorumlu tutulabilecek ve öfke üretebilecek koşullar olarak, seyircilerin haksız olarak algıladıkları oyuncu davranışları, hakem kararları vb. tartışılabilir. Diğer yandan, kalabalığın büyüklüğü ve yoğunluğu, seyircilerin ayakta olmaları, tezahürat yapma gibi stadyumdaki oyun dışındaki diğer etkenler de uyarılma potansiyelleri yüzünden bu yaklaşım ışığında değerlendirilebilir. Nitekim, bir sonraki bölümde de görüleceği üzere, spor seyircisindeki saldırganlığı kolektif bir olgu olarak açıklayan araştırmacılar (Branscombe ve Wann, 1992; Simon ve Taylor, 1992) da, oyundaki engellenme yaratan öğelere ve spor ortamındaki çevresel etkenlere, kendi modellerinde yer vermişlerdir.

Sosyal Psikoloji Kitle Kuramları ve Sporla İlişkili Seyirci Saldırganlığı

Krahè (1996), klasik saldırganlık kuramlarında, saldırganlığın bir şemsiye ifade olarak kullanıldığını, saldırgan davranışların çeşitliliğini içermediğini belirtmekte; toplumda saldırganlığın çok farklı biçimlerde görüldüğünü ve her birinin kendine özgü özellikler gösterdiğini ifade etmektedir. Bu yüzden, Krahè (1996), saldırganlık analizlerinin bireysel düzeyden çıkıp kişilerarası ve gruplar arası düzeylerde sürdürülmesi gerektiğini ileri sürmektedir.

Klasik saldırganlık kuramlarına diğer bir eleştiri Young'dan (1991) gelmiştir. Young (1991), bu kuramların saldırganlığın nedenlerini sosyal yapıda değil, bireyde konum-

landirdiğini ifade etmekte ve sosyolojik bir bakış açısından bu kuramları tarih dışı ve politika dışı olmakla eleştirmektedir.

Bu eleştirilere paralel biçimde Tajfel de (1978), gruplar arası şiddet ya da kitle şiddetini anlamada, bireysel düzeyde açıklamaların oldukça yetersiz kaldığını, bu açıklamaların, olgunun sosyal doğasını karşılayamadığını ileri sürmektedir. Gruplar arası düşmanlığı açıklamaya en yakın duran Engellenme-Saldırganlık Modeli'nin de bireydeki saldırganlık dürtüsünden hareket ettiğini ifade eden Tajfel'e (1978) göre, bu model gruplar arası bağlama uygulandığında ortaya şöyle bir tablo çıkmaktadır: Engellenmiş bir birey, saldırganlığını, doğrudan hedefe ya da yer değiştirmiş hedefe -gruplar arası durumda bu hedef seçilmiş bir dış grup olacaktır- yöneltecektir. Ancak çok sayıda insan aynı zamanda ve aynı düzeyde engellenmiş olursa, engellenmeden doğan bu tepkiler biraraya gelecek ve seçilmiş bir dış gruba saldırganlık biçiminde gösterilecektir. Tajfel'e (1978) göre, böyle bir açıklama zincirine, sosyal düzeyde bir olgu sadece dış grup ifadesiyle girmektedir. Bu açıklamada, neden bir grubun değil de diğerinin dış grup seçildiğine ilişkin bir ipucu da bulunmamaktadır. Sosyal kimlik kuramcılarına (Hogg ve Abrams, 1988; Tajfel, 1978) göre, böyle bir model, saldırganlığın grup halinde gösterildiği durumları ve saldırganlığın hedefi olan dış grubun nasıl seçildiğini açıklayamamaktadır.

Sporda, özel olarak da futbolda görülen seyirci şiddetinin kolektif bir doğaya sahip olduğunun kabul edilmesi, dikkatin, bireysel düzeyde önerilmiş saldırganlık kuramlarından sosyal psikoloji kitle kuramlarına

yöneltilmesini gerektirmektedir. Sosyal psikoloji disiplini kitle davranışı konusunda zengin bir literatüre sahiptir. İlgili literatürün ayrıntılı bir şekilde taranması (örn., Reicher, 1982, 1987; Hogg ve Abrams, 1988) bu makalenin sınırlarını aştığından, spor seyirci kitlesinin davranışlarını anlamada temel öneme sahip olduğu düşünülen bir kaç noktanın vurgulanması ve spor psikolojisi literatüründe, bu kuramların spor seyircisinde görülen şiddet bağlamında nasıl uygulandığına bakmakla yetinilmiştir.

Genel hatlarıyla ifade etmek gerekirse, kitle davranışına ilişkin bugün sahip olduğumuz entelektüel birikim, birbirine karşıt olan iki yaklaşımdan beslenmektedir. Bunlardan biri, kökleri Le Bon'a (1895; 1999) kadar giden ve kitleyi ilkel içgüdülerin denetiminde normsuz ve mantık dışı davranan insanlar yığını olarak gören "grup zihni" yaklaşımıdır. Diğerisi ise kitleyi, analitik bir kategori olarak bireyden farklı görmeyen, kitle davranışını, onu oluşturan bireylerin başat tepkilerinin bir hızlandırması olarak anlayan "bireyselci" yaklaşımıdır (Hogg ve Abrams, 1988; Reicher, 1982).

Modern sosyal psikolojide, Le Bon'un etkisinin açık ve güçlü bir biçimde hissedildiği yaklaşım, hiç tartışmasız, anonimlik olgusunun kimlik yitimi (deindividuation) olarak yeniden kavramsallaştırıldığı yaklaşımdır. Bu yaklaşım, Festinger, Pepiton ve Newcomb'un (1952) birbirlerine göre tanınmaz olan -yani kendilerini anonim hissedeni- erkek katılımcıların, kontrol grubuna göre, anabalarına ilişkin düşmanlıklarını göstermeye daha eğilimli olduklarını ortaya koyan çalışmasıyla başlamış; ama asıl olarak,

Zimbardo'nun (1969), anonimliğin, özellikle de belirli bir grup içindeki anonimliğin antisosyal davranışları artırdığı varsayımıyla kuramlaştırılmıştır. Kitle içindeki bireye özgü olan kimlik yitimi sürecinde gerçekleşen psikolojik değişimler şöyle betimlenmektedir: Anonimlik durumunda, sorumluluğun yayılması, bir grubun varlığı vb. koşullardan dolayı, bireylerin, kendilerini gözleme ve değerlendirmesiyle, ve sosyal değerlendirmeye yani başkalarının kendilerini nasıl gördüğüyle ilgili kaygı düzeyleri düşer. Bunun iki sonucu vardır. Birincisi, suçluluk, utanç, korku ve toplumsal normlara bağlılığa dayanan kendini kontrol etme mekanizması zayıflar. İkincisi, normal zamanlarda ketlenmiş davranışların üzerindeki ketleme gevşetilererek, saldırgan vb. davranış biçimleri göstermek için atlanması gereken eşik düşer. Kısacası, birey, kitlede bireysel kimliğini kaybeder, erir, buharlaşır; bunun sonucu olarak da birey, kitlelerde görmeye "alışık" olduğumuz "aşırı" davranışları gösterir.

Benlik farkındalılığı kavramının da eklenmesiyle (örn., Diener, 1979; Prentice-Dunn ve Rogers, 1982), zengin bir deneysel araştırma literatürünün üretildiği bu alan, görgül araştırma sonuçlarının birbiriyle çelişmesi ve kavramsal karışıklıklar yüzünden bugün hala sıcak tartışmalara sahne olmaktadır (Postmes ve Spears, 1988).

Kimlik yitimi yaklaşımını eleştiren Reicher (1982; 1987), bu yaklaşımın temel olarak birey ve kitle psikolojisini "bireysel kimlik ile kimliksizlik" ikiliği üzerine kurduğunu iddia etmektedir. Tek başına rasyonel ve benlik farkındalılığı yüksek bir varlık olan bireyin, bu yaklaşıma göre, kitleye girdiği andan itibaren

kimliğini kaybetmekten, kitlenin kurbanı haline gelen çaresiz bir varlığa dönüşmekten başka seçeneği yoktur (Reicher, 1982; 1987). Oysa Reicher (1996), tam tersine, kitlenin dış grup tarafından anomik olarak algılandığını ama kitle üyelerinin birbirlerini tanıdıklarını göstermiştir. Bu sayede kitle, dış grubun yaptırımlarından kurtulmakta ve aynı zamanda üyelerinin birbirlerini tanımaları sebebiyle de eylemlerini eşgüdüm içine sokma gücüne erişmektedir.

Reicher'in eleştirilerine ek olarak, Postmes ve Spears da (1988) otuz yıllık kimlik yitimi araştırmalarını kapsayan meta analitik bir çalışmada, araştırmalara katılan 'katılımcıların', araştırmacılarca kimliklerini yitirdikleri varsayılan tüm durumlarda, kaotik (normsuz) olmadıklarını, aslında kolektif normlara uymaya daha eğilimli olduklarını göstermişlerdir.

Modern sosyal psikolojide kitleyi kaotik ve patolojik bir yapı değil, tam tersine kurallar ve normlarla sınırlanmış normal bir sosyal süreç olarak gören Turner ve Killian (1987), ortaya koydukları 'Beliren Norm Kuramı' (Emergent Norm Theory) ile, kitlede norm oluşumunu açıklamaya çalışmışlardır. Bu kurama göre, kitlede norm oluşumu süreci, kuralları, durumun tanımını ve niyetlenen eylemleri meşrulaştırmaya dönük üyeler arası bir iletişim sürecini içerir. Bir normun belirmesi, kitlenin duygu ve davranışlarının da sınırlarını belirler. Beliren Norm Kuramı, kitle davranışını, onu oluşturan üyelerinin bakış açısından açıklayan bir yaklaşım olmasına karşın, norm oluşumu gibi kitle düzeyindeki bir olguyu, kişilerarası psikolojik süreçlerle açıkladığı gerekçesiyle eleştirilmektedir (Reicher, 1982).

Bireyin kitle içindeki davranışlarını, temel olarak normluluk-normsuzluk çerçevesinde tartışan kimlik yitimi, beliren norm, Sosyal Kimlik Kuramı gibi modern yaklaşımların yanı sıra, "bireyselci" kitle psikoloji çizgisi de modern sosyal psikolojideki varlığını sürdürmektedir (Hogg ve Abrams, 1988). Bu kuramsal çizginin başlangıcı, Allport'un (1924), uyarın-tepki psikolojisini, sosyal psikolojide grup olgusuna uyarlamasına dayanmaktadır. Allport, bireyin grupta iken yalnız başına olduğu durumdan farklı davranışının özel bir durum olmadığını, bunun fiziksel çevre yerine bu defa sosyal çevreye tepki vermektense ibaret olduğunu ileri sürmektedir. Bireysel davranış ile kitle davranışı arasında kategorik bir ayırım yapmayan bu tür görüşlere göre, kitleler, genellikle ortak değer ve çıkarları paylaşan kişilerden oluşur. Kitle davranışı, belirli tarzlarda davranmaya yatkın olan birbirine benzer insanların bir araya gelmesinden kaynaklanır. Birbirine benzer bireylerin türdeş bir kitle davranışı göstermesi çeşitli psikolojik süreçler yoluyla açıklanmaya çalışılır. Örneğin, bu süreçlerden biri, tarihi, sosyal psikolojideki ilk deney olarak bilinen Triplett deneyine kadar geri giden 'sosyal hızlandırma'dır (social facilitation) (Hogg ve Abrams, 1988).

Sosyal psikolojide kitle davranışı sorunlarına yukarıda çizilen genel kuramsal çerçevenin, futbol dahil olmak üzere, sporla ilişkili seyirci şiddeti için doğurguları neler olabilir? Spor psikolojisi literatüründe, birkaç araştırmacı (örn., Mann, 1979; Smith, 1983; Simon ve Taylor, 1992), spor seyirciliğini kolektif bir olgu olarak görmüş ve sporla ilişkili seyirci şiddetini bu düzeyde açıklamaya çalışmıştır.

Mann (1979), spor kitlelerini diğer kitle türlerinden ayırt etmeye çalışmıştır. Ona göre, spor kitleleri, diğer kitlelerin aksine, ne zaman ve nerede ortaya çıkacağı belli olan, durağan ve geleneksel türde kitlelerdir. Bu yüzden de, "düzenli" ve "norma uygun" davranırlar. Ne var ki, Mann (1979), aynı kitlelerin tek bir spor olayı boyunca (karşılaşma öncesi, sırası ve sonrası) çok çeşitli kolektif davranışlar sergileme potansiyelleri yüzünden, görmeye "alışık" olduğumuz "düzensiz" ve "normsuz" kitleler olduğunu da iddia etmektedir. Bu ayırımdan hareketle, örneğin, bilet almak için kuyruk oluşturmuş kitlenin davranışlarını "düzenli" ve "belirli bir norma uygun" olarak, aynı kitlenin spor karşılaşması sırasında hakem ya da rakip takım oyuncularını protesto için oyun sahasını işgal etmesini ise "düzensiz" ve "normsuz" olarak görmek gerekecektir. Stadyum ve çevresindeki spor kitlesinde yaşanan bütün bu değişkenliği, normluluk-normsuzluk ölçütü üzerinden tanımlamak bir an için kabullenilse bile, Mann'ın (1979) kendisinin de fark ettiği gibi, "düzensiz" ve "normsuz" sayılan kolektif şiddet olaylarının hepsini aynı potada değerlendirmek çok mümkün görünmemektedir. Örneğin, futbolla ilgilenen birinin kolayca gözleyebileceği gibi, bir kişinin ya da küçük bir grubun hakeme saldırması ile stadyumun içinde ya da dışında kitle halinde bir ayaklanmanın ortaya çıkması arasında büyük farklılıklar vardır. Benzer şekilde, bir zafer kutlamasında çıkan ayaklanma ile kötü bir yenilgi sonrasında çıkan ayaklanmalar arasında da önemli farklılıklar vardır (Mann, 1979; Murphy ve ark., 1990).

Sporla ilişkili seyirci şiddetinde gözlenen bu görgül çeşitlilik, spor psikolojisi araştırmacılarını, konuyu, belirli bazı ölçütler

üzerinden sınıflandırmaya yöneltmiştir. Örneğin, Mann (1979), sporla ilişkili seyirci şiddetini; engellenmeye bağlı eylemler, kanun dışı eylemler (futbol holiganizmi), protesto eylemleri, grupların karşı karşıya geldiği eylemler ve ifade edici eylemler (FORCE; Frustration, Outlawry, Remonstrance, Confrontation, Expressive) adını verdiği kategorilere ayırmıştır. Bu kategoriler aşağıda kısaca açıklanmaktadır.

Engellenmeye Bağlı Eylemler. Mann (1979), bu kategoriyle engellenmeyi izleyen düşmanlık dolu patlamaları ifade etmektedir. Engellenmenin iki kaynağı vardır: İlki, taraftarların maça girmek için bilet alamamaları ya da bilet aldıkları halde stadyuma girememeleri gibi hizmet yoksunluğu yaşadıkları durumlardır. İkincisi de, hakem kararlarının hatalı ya da keyfi olduğu düşüncesinden kaynaklanan adaletsizlik hissidir.

Kanun Dışı Eylemler. Mann'ın (1979) sınıflandırmasında bu kategoriye, Avrupa'da görülen ve "futbol holiganizmi" adı verilen türden şiddet olayları oluşturmaktadır. Avrupa'da özellikle Britanya'da sosyologlar arasında "holigan"ın kim olduğu ve "holiganlar"ın davranışlarının nedenleri konusunda büyük görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Örneğin kimi sosyologlara göre (Dunning ve Ark., 1988), "holigan" gençler için, maç, yıkıcı eğilimlerini sergilemede bir fırsat sağlar ve maçın sonucu ile şiddet büyük ölçüde ilişkisizdir.

Protesto Eylemleri. Bu kategoriye, kitlenin bir bölümünün spor karşılaşmasını, politik bir olayı protesto etmek ya da kendi ideolojilerini

duyurmak için yaptığı eylemler oluşturmaktadır. Göstericiler, kamuoyunun dikkatini, savundukları konuya çekmek için sadece spor karşılaşmasını bölmeyi değil, polis ve otoriteyi tahrik etmeyi de amaçlar. (Mann, 1979).

Grupların Karşı Karşıya Geldiği Eylemler.

Bu kategoride, ulus, bölge, din ya da etnik köken gibi halihazırda çatışmalı olan sosyal kimliklerin spor karşılaşmasına taşınması sonucu ortaya çıkan şiddet olayları yer almaktadır. Bu tür spor karşılaşmalarında, taraftarlar, karşılaşma sonucunu, kendi gruplarının değerinin sınanması olarak görme eğilimindedirler. 1967'de 41 ölüm ve 100 yaralanmayla sonuçlanan Kayseri-Sivas "savaşı", bu kategoriye tipik bir örnektir.

İfade Edici Eylemler. Bu kategorideki olaylar, tamamıyla zaferden kaynaklanan coşku veya yenilgiden kaynaklanan derin bir çökkünlük ya da kızgınlıkla ortaya çıkan şiddet patlamalarıdır. İfade edici eylemler maç sonrası bir olgudur. Engellenme kategorisindeki olaylardan, hayal kırıklığının meşru bir beklentiye dayanmamasıyla ayrılırlar.

Smith (1983) ile Simons ve Taylor'ın (1992) Mann'inkine benzer sınıflandırmaları da, sporla ilişkili seyirci şiddetine ilişkin farkındalık kazanmamıza yardım etmelerine karşın büyük ölçüde betimseldir. Araştırmacılar, geliştirdikleri bu sınıflandırmalardan hareketle, her bir kategorinin farklı bir saldırganlık ya da kitle kuramıyla açıklanabileceğini ileri sürmektedirler. Örneğin, Sloan (1979), Britanya'da futbol taraftarları arasındaki kavganın ve tezahüratın Bulaşma Kuramı'yla (Contagion Theory); tek tek taraftarların, spor kitlesini saldırganlık gibi

normalde bastırılmış davranışları göstermek için bir fırsat olarak görmesinin Birleşme Kuramıyla (Convergency Theory); oyun sahasındaki şiddetin, gerek oyunculara gerek seyircilerde şiddet göstermek için bir kanal yaratması dolayısıyla sporun toplumdaki şiddeti kabul edilebilir boyutlarda tutmasının ise katarsis kavramıyla açıklanabileceğini ileri sürmekte, ancak her bir kuramsal açıklamanın birtakım zayıflıkları olduğunu da eklemektedir. Diğer yandan Mann da (1979), kendi sınıflandırma mantığı içinde, engellenmeye bağlı şiddet olaylarının klasik saldırganlık kuramlarından biriyle, kanun dışı eylemlerin sosyal temas ya da birleşme kuramlarıyla, zaferi kutlama veya ezici bir yenilgi durumunda ortaya çıkan ifade edici eylemlerin, kitlede bulaşma ve kimlik yitimi kuramlarıyla açıklanabileceğini ileri sürmektedir.

Sporla ilişkili seyirci şiddetini kolektif düzeyde açıklamaya çalışan bu yaklaşımlarda, olguya özgü herhangi bir psikolojik model önerilmemiş, farklı şiddet olgularını açıklamada farklı kuramsal yaklaşımları uygulamanın, bu yaklaşımları hiçbir eleştiriye tabi tutmaksızın, yeterli olacağı düşünülmüştür. Diğer bir deyişle, genel olarak, kolektif bir olgu olarak sporla ilişkili seyirci şiddeti, ya tekrar bireysel düzeyde önerilmiş kuramlarla açıklanmakta ya da ana akım kitle kuramları spor bağlamında hiçbir özgül nitelendirme yapılmaksızın uygulanmaya çalışılmakta ve kitlede işleyen sosyal psikolojik mekanizmaların 'doğruluğu' bir veri gibi ele alınmaktadır.

Futbol oyununa özgü olmamakla birlikte, genel olarak sporla ilişkili seyirci şiddetini kolektif düzeyde açıklayan bir psikolojik

model önerisi Simons ve Taylor'dan (1992) gelmiştir. Söz konusu olguya daha kapsamlı bakma amacıyla sosyokültürel, sosyal psikolojik ve ortamsal etkenlerin seçilerek bir araya getirilmesiyle oluşturulan modelde, şiddet süreci, bir nedensellik zinciri içinde açıklanmıştır. Modele göre, sosyoekonomik, politik, coğrafi ya da medya gibi öğeleri içine alan sosyokültürel etkenler, seyirci şiddetinin ortaya çıkması için hassas bir zemin oluşturmaktadır. Fakat, bekleneceği gibi bu etkenler, şiddeti ortaya çıkarmak için yeterli değildir. Bunların üzerine, Simons ve Taylor'ın (1992) kritik etkenler olarak adlandırdığı "grupla ve/veya takımla özdeşleşme", "grup dayanışması", "kimlik yitimi" ve "karşı taraftarları (ya da belki hakemi veya karşı takımın oyuncularını) insanlıktan çıkarma (dehumanization)" mekanizmalarının devreye girmesi gerekmektedir. Bu kritik etkenlere, o anda saha içinde (sporun tarzı, skor, oyuncu ya da koçların model alınması ve oyunun kuralları) ya da saha dışında (alkol, yoğunluk, engellenme, model alma) bulunan etkenler de katkı yapmaktadır. Seyirci şiddetinin ortaya çıkması için tüm bu etkenler gerekli ancak hala yeterli değildir. Simons ve Taylor'a (1992) göre, şiddetin ortaya çıkması için son gerekli koşul, zaten şiddeti sergilemek için potansiyeli olan ama o ana kadar bunu göstermemiş kitlede bir liderin ortaya çıkmasıdır. Bu modele yapılabilecek en temel eleştiri, sosyal psikolojik kitle mekanizmalarının sporla ilişkili seyirci şiddeti bağlamına mekanik bir tarzda uygulanmış olmasıdır.

Simons ve Taylor'ın (1992) önerdiği kuramsal modelden başka, sporla ilişkili seyirci saldırganlığını kolektif düzeyde açıklayan ve görgül araştırmayla da desteklenen diğer

bir psikolojik model, Branscombe ve Wann (1992) tarafından Sosyal Kimlik Kuramı çerçevesinde geliştirilmiştir. Bu modele göre, takımıyla yüksek derecede özdeşleşen taraftarların, takıma yüksek düzeyde duygusal yatırım yapmalarından dolayı, spor karşılaşması sırasında uyarılma düzeyleri artmakta ve bu artış, yenilgi koşulunda dış grubun kalıpyargılar doğrultusunda algılanmasına ve değerlendirilmesine, ayrıca yoğun olumsuz duygusal tepkilere yol açmaktadır. Sonuç olarak, yenilgiden dolayı tehdit edilen grup benliği saygısının tekrar kazanılabilmesi için açık saldırgan davranış ortaya çıkmaktadır. Bu yaklaşım, birinci olarak, sporda seyirci saldırganlığı olgusunu sadece yenilgi durumlarıyla sınırlandırmaktadır. İkinci olarak, model bu haliyle, Branscombe ve Wann'ın da (1992) belirttiği gibi, Engellenme-Saldırganlık Modeline çok benzemektedir. Bu yaklaşımın, Engellenme-Saldırganlık Modelinden tek farkı, grupla özdeşleşme değişkeninin analize girmesidir. Bu makalenin sınırları içinde, bu modelin, sporla ilişkili seyirci şiddeti olgusunu grup düzeyinde ele almış olmasına rağmen, indirgemeci bir yaklaşım sergilediğini ve Sosyal Kimlik Kuramını, bağlama göre uyarlanmadan kullanılabilecek bir şablon olarak gördüğünü söylemek yeterli olacaktır.

Futbolda Seyirci Şiddetine İlişkin Özgül Kuramsal Yaklaşımlar

Makalenin başından beri genel olarak sporla ilişkili seyirci şiddetini açıklamada klasik saldırganlık kuramları ve kitle kuramları ele alınmıştır. Bu yaklaşımların "futbol hooliganizmi"ni açıklamada belirli bir kuramsal çerçeve sunmalarına rağmen, söz konusu olgu-

nun çok boyutlu ve karmaşık olduğundan, sosyal bağlama duyarlı, bir şiddet olayının özgüllüğünü açıklayabilecek, şiddet olaylarını hem stadyum kültürü hem de daha geniş şiddet kültürünün bir parçası olarak görebilecek yaklaşımlara ihtiyaç vardır. İhtiyaç duyulan bu yaklaşımlarda, futbolla ilişkili seyirci şiddeti, örneğin, sadece bir spor dalı ya da bir oyun olarak futbolun yapısından kaynaklanan etkenler ya da kitlenin büyüklüğü, yoğunluğu, stadyumda ayakta durma veya oturma gibi o andaki fiziksel etkenlerle değil; sosyal bir olgu olarak futbolun ilgili kültürde taşıdığı anlamlar, futbol aracılığıyla sembolleştirilen sosyal kimliklerin futbol stadyumu içinde ve çevresinde birbirleriyle etkileşim tarzları, bu sosyal kimliklerin gelişimsel dinamikleri vb. göz önüne alınmak durumundadır.

Spor psikolojisi literatüründe, sadece futbolla ilişkili seyirci şiddetine özgü olarak geliştirilmiş sınırlı sayıda kuram ve görgül çalışma bulunmaktadır. Marsh (1978) tarafından, Oxford United taraftarlarıyla 1974/5 ve 1975/6 sezonlarında gerçekleştirilen çalışma bunlardan biridir. Bu çalışma, sosyal psikolojide bu alandaki en eski kuramı temsil etmektedir. Şiddet içerikli davranışları anlamak için, bu davranışları gösteren kişinin dünyasına girilmesi gerektiğine inanan Marsh, kuramsal düzeydeki fenomenolojik yönelimini metodoloji düzeyinde de korumuştur. Görgül çalışmasında veri toplama tekniği olarak, katılımcı gözlem ve taraftarların olaylara ilişkin kendi görüş, duygu ve niyetlerini kaydettiği sistematik görüşmeler ve stadyum içinde yapılmış rastgele sohbetleri kullanmıştır. Bu çalışmada, araştırmacı ile yaptıkları görüşme ve sohbetlerde bırakacakları izlenimle uğraşma olasılıkları yüzünden,

tarafkların stadyum ve çevresindeki olaylara ilişkin görüş ve duygularını davranışlarıyla karşılaştıran retorik analizi de yapılmıştır.

Gerçekte, Marsh bu çalışmada saldırganlık ya da şiddetten ziyade, modern Britanya'da kimlik ve kişisel değerin belirli gençlik gruplarında nasıl kazanıldığına odaklanmıştır. İş ya da okul hayatında bunları kazanamayan gençlerin, gangster çetelerinde ya da futbol stadyumlarındaki taraftar gruplarında kendi alt kültür ritüellerini yaratarak aidiyet hissi ve prestij sağladıkları iddia edilmektedir (Marsh, 1978). Yaratılan bu ritüeller, grupta sosyal hiyerarşilerin kurulması, diğer taraftar gruplarıyla çatışma gibi pek çok grup içi ve gruplar arası davranış için fırsat yaratmaktadır. Marsh'ın analizinde, şiddetle ilgili en önemli nokta, karşıt grupla çatışmaların daha çok sembolik olduğu ve şiddetle sonuçlanmadığı iddiasıdır. Marsh (1978), futbol tribünlerinde zaman zaman gerçek şiddetin olduğunu yadsımamakla birlikte, tipik örüntünün sembolik şiddet olduğunu vurgulamaktadır. Marsh'a göre, nadir de olsa yaralanmayla sonuçlanan gerçek şiddet daha çok polisin işe karışmasıyla ortaya çıkmaktadır. Ancak Marsh (1978) için bu ayırmadan daha önemlisi, karşıt gruplar arası şiddetin, sembolik olsun ya da olmasın, kurallı olmasıdır. Bu kurallar, saldırganlığın belirli sınırlar içinde gösterilmesini garanti altına almaktadır.

Kuramsal olarak fenomenolojik yönelimli olmasına rağmen, Marsh'ın, saldırganlığı kaçınılmaz görmesi oldukça şaşırtıcıdır (Siann, 1985). Çevre bilimcilerin görüşlerine benzer tarzda, Marsh da saldırganlığın kültürel çevrede öğrenilmediğine, doğuştan geldiğine inanmakta ve toplumsal yaşamda spor ve ben-

zeri alanları yıkıcı saldırganlığın kontrolü için bir supab olarak görmektedir. Saldırganlığın biyolojik temelli olduğuna inanmasına rağmen, Marsh (1978), saldırganlığın kökenleriyle değil daha çok ritüel yanlarıyla ilgilenmektedir. Bu yüzden de çalışmasında, fenomenolojik bakışla ritüellerin araştırılması ve anlaşılmasına daha fazla önem vermiştir.

Marsh'ın "futbol holiganizmi"ne yönelik bu yaklaşımının bazı yönleri, özellikle de sembolik şiddet/gerçek şiddet ayırımı, birçok araştırmacı (örn., Dunning ve ark., 1988; Stott ve Reicher, 1998a) tarafından eleştirilmiştir. Örneğin, Stott ve Reicher (1998a), bu ikiliğin daha ileri bir dizi ikiliğe yol açtığını ileri sürmektedirler. Sembolik şiddetin normatif oluşu, gerçek şiddetin normatif olmayışı; grup içi davranışın normatif oluşu, gruplar arası davranışın normatif olmayışı gibi.

Futbol özelinde geliştirilen ve Britanya'da üzerinde en çok tartışılan kuramlardan bir diğeri, "Leicester Okulu" olarak bilinen araştırmacılar (Dunning, ve ark., 1988) tarafından ileri sürülmüştür. Diğer birçok sosyolojik kuram, "futbol holiganizmi" olgusunu makro toplumsal süreçler düzeyinde tartışırken, Leicester grubunun geliştirdiği kuram, makrotoplumsal süreçler yanında mikrotoplumsal düzeydeki çözümlemeleri içeren kapsamlı bir kuramdır. Bu yüzden, makro toplumsal süreç açıklamalarının tartışılması bir tarafa bırakılarak, Leicester Okulu'nun mikro düzeyde ileri sürdüğü açıklamalar sosyal psikologlar için verimli bir tartışma alanı oluşturabilir.

Leicester grubuna göre, "futbol holiganizmi"ni anlamada en temel etken, futbol

maçlarına giden kalabalıkların sosyal kompozisyonudur (Dunning, Murphy ve Williams, 1986). Araştırmacılar, Leicester City Kulübü taraftarları ile gerçekleştirdikleri sosyal sınıf profili çalışmalarına dayanarak, "futbol holi-ganı" olarak adlandırılan gençlerin ağırlıklı olarak işçi sınıfının alt kesimlerinden geldiklerini iddia etmektedirler. "Futbol holiganizmi"nin altında temel olarak "saldırgan bir erkeklik tarzı"nın yattığını ileri süren araştırmacılar (Dunning ve ark., 1988), bu olgunun işçi sınıfının alt kesimlerinde bir takım sosyal dinamikler tarafından üretildiğini iddia etmektedirler. Bu dinamikler arasında çocukların erken yaşlardan itibaren anababa denetiminden uzak yaşaması ve okulda başarısız olmaları, çevrelerindeki yetişkinlerin kendi aralarındaki ilişkilerde düşmanca şiddet biçimlerinin açık biçimde ve sık kullanılması, tek cinsiyetli yaşıt grupları oluşturulması, alansal ve etnik birliğe fazlaca vurgu yapılması gibi değişkenler bulunmaktadır. Leicester grubunun geliştirdiği yaklaşımda şiddet içeren bu maço değerlerin, neden belirli bir sosyal sınıfta üretildiği makro düzeyde Alman sosyolog Norbert Elias'ın "Uygarlaşma Süreçleri Kuramı" çerçevesinde açıklanmıştır (Dunning ve ark., 1988).

Özgül taraftar gruplarının belirli bir alt kültür oluşturdukları ya da belirli bir alt kültürden geldikleri ve davranışlarının bu alt kültürün normları tarafından belirlendiği saptaması, her biri farklı tarzlarda açıklamış olsa da Marsh (1978) ile Dunning ve arkadaşlarının (1988) kuramsal modellerinde ortak olan bir yandır. King de (1997), temel olarak alkol alma, tezahürat yapma ve kavga etmeyle nitelenen belirli erkeksi tarzı içeren bir alt kültüre işaret etmekte, fakat bu alt kültürü, Leicester

Okulu'nun yaptığı gibi belirli bir sosyal sınıfla ilişkilendirmemektedir.

Batı Avrupa ülkelerinde, futbol bağlamında gösterilen şiddet içerikli davranış normlarının doğasını ve nasıl üretildiğini inceleyen çeşitli çalışmalar, sosyal sınıf ardalanı konusunda uyumsuz olsalar da, mikro ölçekte birbirine benzer sosyal koşulların varlığını göstermekte ya da ileri sürmektedir (Dunning ve ark., 1988; Pilz, 1996; Van Der Brug, 1994). Örneğin, Van Der Brug (1994), İngiltere'dekinden farklı olarak, Hollanda'da "holiganlar"ın işçi sınıfından gelmediklerini, tersine anababaları iyi eğitim görmüş ama kendileri okulda başarısız olmuş, üzerlerindeki anababa kontrolü zayıf ve maç dışındaki ortamlarda da kavga eden gençler olduğunu bildirmektedir. Pilz de (1996) Almanya'da gerçekleştirdiği çalışmasında, "futbol holiganları"nın, kimlik arayışı içinde olan, işsiz ve başka ortamlarda edinemedikleri statüyü bu tür arkadaş gruplarında arayan gençler olduğunu göstermiştir. Pilz (1996), bunların temelinde yapısal eşitsizliklerin ve bireyselci kültürün yattığını ileri sürmektedir.

Türkiye'de, Avrupa'dakine benzer biçimde "futbol holiganizmi" olup olmadığı sorusuna, başta "futbol holiganizmi" denilen olguyu tanımlama güçlüğü olmak üzere bir dizi nedenden dolayı kesin bir yanıt vermek zor görünmektedir. Kayaoğlu'nun (2000) Bursaspor taraftarlarıyla yürüttüğü çalışma sonucu, futbol seyirci kitlesinde tanımlanabilir alt gruplar (Bursaspor özelinde kendilerini "Teksaslılar" "Radikal Teksaslılar" ve "Çılgın Arnavutlar" olarak adlandıran gruplar) olduğu, bu alt grupların, "sıradan" taraftarla karşılaştırıldığında, takımla özdeşleme düzey-

lerinin daha yüksek olduğu, "sıradan" taraftarlara göre daha fazla "şiddet" içeren davranışlar sergiledikleri bulunmuştur. Kendilerini birbirleriyle ve en nefret ettikleri dış grupla (yani diğer takım taraftarlarıyla) karşılaştırmalarına içerik analizi uygulanmasıyla elde edilen bulgular, özgül alt gruplarla "sıradan" taraftarların çeşitli davranış normları (şiddete, takıma bağlılığa, evrensel spor ilkelerine ve maç değerlere referans verme) açısından birbirlerinden farklılaştıklarını göstermektedir. Özgül alt gruplar, "sıradan" taraftarlarla karşılaştırıldığında, şiddete, takıma bağlılığa ve maç değerlere daha olumlu ve yüksek düzeyde referans yaparken, "centilmenlik", "misafirperverlik" gibi "evrensel spor ilkeleri" olarak adlandırılan değerlere daha düşük düzeyde referans yapmışlardır. Bu çalışmada elde edilen sonuçlar da, futbola özgü bağlamlarda yapılan ve yukarıda sözü edilen çalışmalar gibi, birincil olarak alt gruplar tarafından futbolla ilişkili ortamlarda gösterilen şiddet davranışlarının, dışarıdan bakan bir gözlemci için kaotik, anlamsız görülebilir olmasına karşın, taraftarların bakış açısından, belirli bir sosyal kimlik çerçevesinde sergilenen anlamlı sosyal (ancak baskın normlara göre antisosyal) davranışlar olduğu savını desteklemektedir.

Futbol taraftarındaki şiddet olgusunu, kaotik ya da "normsuz" görmek yerine, söz konusu olguyu taraftarların şiddetle ilgili normlarıyla açıklayan bu tür yaklaşımlar, daha geniş sosyal bağlam (tarihsel ve kültürel) çerçevesinde değerlendirme yapma olanağı vermektedir. Ancak, bu tür yaklaşımlarda, belirli grupların çok kolay biçimde futbolla ilişkili ortamlarda görülen şiddetten sorumlu tutulması riski bulunmaktadır. Söz konusu

risk, birtakım olumsuz sonuçları içermektedir. Daha açık bir anlatımla, problem bir kez özgül bir grubun şiddet içeren normları çerçevesinde ortaya konunca, birbirinden çok farklı bağlamlarda ortaya çıkan tüm şiddet olayları, örtük biçimde de olsa, bu değişmez normların varlığına yüklenecektir. Oysa bir grubun şiddet içeren bir alt kültür yaratması, ya da aynı anlama gelmek üzere, şiddet içeren normlara göre davranması, bu grubun bütün futbol bağlamlarında, hiçbir ayırım gözetmeksizin şiddet içerikli davranış göstereceği anlamına gelmemelidir. Aksi halde, kitle davranışını bireysel düzeyde açıklayan yaklaşımlarda olduğu gibi, bireye yüklenen patoloji bu kez de gruba yüklenmiş olacaktır. Bununla ilişkili olarak da, bu anlayış, kamuoyunda özellikle medya tarafından üretilen "holigan" söyleminin yeniden üretilmesine hizmet edecektir. Diğer bir deyişle "holigan"lar bağlamdan bağımsız olarak her zaman potansiyel tehlike olarak görülecek ve haklarındaki önyargılar pekiştirilmiş olacaktır.

Futbol taraftarındaki şiddet olgusunu taraftar gruplarının sahip olduğu (şiddete eğilim, maçoluk vb.) normlarla açıklamaya çalışan yaklaşımlar (örn., Dunning ve ark., 1988; King, 1997), çeşitli açılardan eleştirilmektedir. Örneğin, Sosyal Kimlik Kuramı çerçevesinde geliştirilen Kitle Davranışı Modeli'ne dayanan Stott ve Reicher (1998a), bu yaklaşımların birinci olarak bir olayın özgüllüğünü, yani, olayın hangi koşullarda ve nasıl başladığı, yayıldığı ve sonlandığını açıklayamadığını, ikinci olarak da şiddetin neden bazı durumlarda gösterilirken diğer bazı durumlarda gösterilmediğini açıklayamadığını iddia etmektedir.

Bu bakış açısına göre, sadece spor kitlelerinin değil, genelde tüm kitle davranışlarının karakteristik olarak gruplar arası doğasını gözden kaçırmamak çok önemlidir. Olay sırasında, kitle üyeleri, kitlece tanımlanmış ortak bir kollektif kimliği yansıtmakla ve dolayısıyla, kitle eyleminin normatif sınırlarını çizmekle kalmaz, ama aynı zamanda, kitle davranışının etkileşimsel ve gelişimsel doğası yüzünden paylaşılan ortak kimliği ve dolayısıyla onunla bağlantılı olarak normları da, yeniden ve yeniden tanımlarlar. Söz konusu sosyal kimliğin sabit bir anlam taşımayıp, eylem sırasında sürekli yeniden tanımlanması, iki grup arasında işleyen dinamik süreçlerin anlaşılmasıyla mümkündür (Reicher, 2001). Örneğin, A grubunun A1 olarak adlandırdığımız davranışının, B grubunun B1 davranışına verilen bir tepki olduğu varsayalım. Bu durumda B1 davranışı, A1 tepkisinin gösterileceği bağlamı yaratmış olmaktadır. A1 tepkisi de B grubunun bir sonraki tepkisinin, yani B2 tepkisinin verileceği bağlamı oluşturmaktadır. Kısaca, bu yaklaşıma göre, kitlenin normları kitle eylemini belirlemekle kalmaz, aynı zamanda eylemle belirlenir. Söz konusu olan, normların hem neden hem sonuç olduğu iki yönlü bir süreçtir. Bu yaklaşımı futbol kitlelerine uygulayan araştırmacılar (Stott ve Reicher, 1998b), bir araştırmada, futbol bağlamında ortaya çıkan şiddette polisin rolünü incelemişlerdir. Araştırmacılar, ironik bir biçimde, polisin "holiganizm" korkusu ve bu korkudan kaynaklanan eylemlerinin, korkulanın gerçekleşmesini sağlayacak koşulları nasıl yaratabildiğini göstermişlerdir.

Futbol bağlamındaki şiddeti "holigan" grupların varlığıyla açıklayan Leicester Okulu ve benzeri yaklaşımları eleştirenler sadece sosyal kimlik bakış açısından çalışan araştırmacılar değildir. Örneğin, Armstrong ve Harris (1991), "holiganlar"ın çeşitli rol ve kimlikleri inşa etme ve yeniden üretme yeteneğine sahip olduklarını ve bu yüzden şiddet olgusunun onların makro-yapısal konumlarıyla açıklanamayacağını iddia etmektedirler. Benzer biçimde Finn ve Gulianotti de (1998), sınıf ardalanı ve kültürel mirasın, taraftarların neden "holigan" haline geldiğini açıklayamayacağını, çünkü taraftarlar için farklı söylem ve dolayısıyla farklı eylem olasılıklarının var olduğunu ileri sürmektedirler. 1990 Dünya Kupası maçlarında İskoç taraftarlarla etnografik bir çalışma yürüten Gulianotti (1991), İskoç taraftarların, uluslararası spor arenasında var olan –ve holigan ve karnaval adı verilen– iki taraftar tarzından daha barışçı olan karnaval tarzını seçtiğini, bu seçimin, İskoç taraftarlarının kendilerini İngiliz holiganlarından ayırt etmek üzere geliştirdiği bir izlenim oluşturma stratejisi olduğunu göstermiştir. Konuyu, sosyal kimlik görüş açısından çalışan araştırmacılar (Stott, Hutchison ve Drury, 2001), etnografik bakış açısının diğer yapısal bakış açılarından (örn., Dunning ve ark., 1988) farklı olarak, davranışı, içinde gerçekleştiği bağlama bağlı olarak açıkladıklarını, ama hala bir söylemden diğerine geçiş sürecini ve şiddetin neden bir bağlamda görülürken diğerinde görülmeyeceğine ilişkin bir açıklamaları olmadığını iddia etmektedirler.

Sonuç

Giriş kısmında da belirtildiği gibi, bu makalenin genel olarak amacı, futbolla ilişkili seyirci şiddetini anlamaya katkıda bulunan sosyal psikoloji kuram ve çalışmalarını gözden geçirmektir. Daha açık bir anlatımla, bu makale, söz konusu olgunun, spor psikolojisine yansıyan sosyal psikoloji kuram ve çalışmalar çerçevesinde tartışılmasıyla sınırlandırılmıştır.

Makalede bahsedildiği gibi, futbolla ilişkili seyirci şiddetini açıklamada kullanılan kuram ve çalışmalar üç başlık halinde toplanmış, bunlara ek olarak fan, fanatik ve holigan tanımlarına değinilmiştir. İlk başta değinilen klasik saldırganlık kuramları temel olarak saldırganlığı bir içgüdü ya da öğrenilmiş davranış olarak görmektedir. Spor bağlamına referansla bu kuramsal yaklaşımlar çerçevesinde gerçekleştirilen görgül çalışmalar, bir spor karşılaşmasının seyirci üzerindeki etkisine odaklanmıştır. Klasik saldırganlık kuramlarının, futbolla ilişkili seyirci şiddetini açıklamak için elverişli bir kuramsal çerçeve sağlasalar da, temel olarak olguyu bireysel düzeyde ele almaları, görgül boyutta sadece karşılaşma sonrası seyirci şiddeti olaylarını açıklayabilecek güçte olmaları ve bu olayları sadece oyunun yapısındaki saldırganlıkla açıklamaları nedeniyle birtakım sınırlılıklar taşıdığı açıktır. Diğer yandan, futbol seyirci şiddetinin kolektif bir olgu olarak görüldüğü ve bu düzeyde açıklanmaya çalışıldığı yaklaşımlar, genel olarak sporla ilişkili seyirci şiddetini, şiddet olaylarını belirleyen güdüler temelinde sınıflandırmışlardır. Olayın gerisindeki güdüye göre, açıklama olarak ya yine bireysel

düzeyde saldırganlığı açıklamak için geliştirilmiş kuramlar ya da halihazırdaki kitle kuramları spor bağlamına uyarlanma gereği görülmeksizin önerilmiştir.

Son olarak, diğer spor dalları değil, artık oynandığı ülkelerde sosyal bilimciler açısından özel akademik ilgiyi gerektiren futbolla ilişkili seyirci şiddetine odaklanan sınırlı sayıdaki çalışma incelenmiştir. Klasik yaklaşımlar çerçevesinde yapılan çalışmalardan farklı olarak, bu yaklaşımlarda olgu, hiçbir genellemeye gitmeden, özgül bir olay ya da grup çerçevesinde yapılan niteliksel çalışmalara dayanılarak anlaşılmaya çalışılmış ve taraftarların şiddet içerikli davranış ve davranış niyetleri bağlamdan soyut bir biçimde değil, taraftarların "şiddet içermeyen" diğer davranışları ile birlikte sosyal bağlamı içinde bir bütün olarak ele alınmıştır. Söz konusu yaklaşımların (örn., Gulianotti, 1991; Marsh, 1978) en ayırt edici yanlarından biri, futbolda sergiledikleri şiddet içeren davranışları nesnel olarak betimlemek yerine, taraftarlara ait bir sosyal inşa ürünü olarak görmeleri ve olguyu, buna uygun tarzda çalışmalarınıdır.

Finn'in de (1994) belirttiği üzere, diğer bütün sosyal olgular gibi "futbol holiganizmi" denilen olgu da sadece dikkatli bir analizi gerektirmekle kalmaz, ama aynı zamanda tek bir bakış açısının yetersizliğini kabul etmeyi gerektirir. Dolayısıyla, sosyal psikolojide klasik saldırganlık ve kitle kuramlarının da katkılarıyla, söz konusu olguyu değişik bakış açılarından açıklamaya/anlamaya yönelik çeşitli özgül kuramlara ihtiyaç olduğuna kuşku yoktur (bkz., Gaskell ve Pearton, 1979).

Türkiye bağlamında, futbolun, popülerliği ve gündelik sosyal yaşamın gün geçtikçe daha büyük bir bileşeni haline geldiği düşünülürse, şiddet içerenler dahil olmak üzere taraftarların davranışlarını incelemek, sadece futbol ve çevresinde olup bitenleri anlamak için değil, daha genel düzeyde toplumu anlamak için de önemli hale gelmiştir. Türkiye'de Avrupa'dakine benzer tarzda bir "futbol hooliganizmi" olup olmadığı, "futbol hooliganizmi"nin boyutları ve ciddiyet derecesi, futbol taraftar profili, futbolun stadyuma giden ya da televizyon başından izleyenler için ne tür anlamlar taşıdığı, futbol-medya ilişkisi, taraftar-kulüp ilişkisi gibi futbolla ilişkili pek çok soru, sosyal psikologlar ve diğer sosyal bilimciler tarafından yanıtlanmayı beklemektedir.

Kaynaklar

- Arms, R. L., Russel, G.W., & Sandilans, M.L. (1979). Effects on hostility of spectators viewing aggressive sports. *Review of Sport and Leisure, 4*, 115-127.
- Armstrong, G., & Harris, R. (1991). Football hooligans: Theory and evidence. *Sociological Review, 39*, 427- 458.
- Avery, R., Bezmez, S., Edmonds, A., ve Yaylalı, M. (1995). *Redhouse İngilizce-Türkçe Sözlük* (23. Basım). İstanbul: Redhouse Yayınevi.
- Bakker, F. C., Whitin, H.T., & Brug, H. (1990). *Sport psychology: Concepts and applications*. Chicester: John Wiley & Sons Ltd.
- Bandura, A. (1978). *Aggression: A social learning analysis*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Branscombe, N. R., & Wann, D. L. (1992). Role of identification with a group, arousal, categorization processes, and self-esteem in spectators aggression, *Human Relations, 45* (10), 1013-1033.
- Berkowitz, L. (1993). *Aggression: Its causes, consequences, and control*. New York: McGraw-Hill, Inc.
- Berkowitz, L., & LePage, A. (1997). Aggressive behavior: Weapons as aggression-eliciting stimuli. In M. Hewstone, A. S. R. Manstead, & W. Stroebe (Eds.), *The Blackwell reader in social psychology* (pp. 452-463). Oxford: Blackwell.
- Cowie, A.P. (1989). *Oxford Advanced Learner's Dictionary* (Fourth Edition). Oxford: Oxford University Press.
- Coakley, J. J. (1990). *Sport in society: Issues and controversies*. St. Louis: Times Mirror/ Mosby.
- Diener, E. (1979). Deindividuation, self-awareness and disinhibition. *Journal of Personality and Social Psychology, 37*, 1160-71.
- Dollard, J., Doob, L.W., Miller, N. H., Mowrer, O. H. M., & Sears, R.R. (1970). Frustration and aggression. In E. I. Megargee, & J. E. Hokanson (Eds.), *The dynamics of aggression* (pp. 22-32). New York: Harper and Row Publishers.
- Dunning, E., Murphy, P., & Williams, J. (1986). *Spectator violence associated with football matches: A state of art review*. Paper prepared for Sports Council on behalf of Council of Europe, Sir Norman Chester Centre for Football Research, University of Leicester, England.
- Dunning, E., Murphy, P., & Williams, J. (1988). *The roots of football hooliganism*. London : Routledge.
- Festinger, L., Pepitone, A., & Newcomb, T. (1952). Some consequences of deindividuation in a group. *Journal of Abnormal and Social Psychology, 47*, 382-389.
- Finn, G. (1994). Football violence: a societal psychological perspective. In R. Gulianotti, N. Bonney, & M. Hepworth (Eds.), *Football, violence and social identity* (pp.90-128). London: Routledge.
- Finn, G., & Gulianotti, R. (1998). Scottish fans, not English hooligans! Scots, Scottishness and Scottish football. In A. Brown (Ed.), *Fanatics* (pp.1-9). London: Routledge.
- Flexner, S. B., & Hauck, L. C. (1987). *The Random House Dictionary of English Language*. New York: Random House.
- Gaskell, G., & Pearton, R. (1979). Aggression and sport. In J. Goldstein, (Ed.), *Sports, games and play: Social and psychological viewpoints* (pp. 261-295). Hillsdale, NJ: Laurence Erlbaum Associates.

- Goldstein, J. H., & Arms, R. L. (1971). Effects of observing athletic contest on hostility. *Sociometry*, 34, 83-90.
- Gulianotti, R. (1991). Scotland's tartan army in Italy: The case for carnivalesque. *Sociological Review*, 39, 503-527.
- Guttman, A. (1986). *Sport spectators*. New York: Colombia Press.
- Hogg, M. A., & Abrams, D. (1988). *Social identifications: A social psychology of intergroup relations and group processes*. London: Routledge.
- Kayaoğlu, G. A. (2000). *Futbol fanatizmi, sosyal kimlik ve şiddet: Bir futbol takımının taraftarlarıyla yapılan çalışma*. Yayınlanmamış doktora tezi, Ankara.
- Kerr, J. H. (1994). *Understanding soccer hooliganism*. Buckingham: Open University Press.
- Kılıçlıoğlu, S., Araz, N., & Devrim, H. (1990). *Meydan Larousse: Büyük Lügat ve Ansiklopedi*, (4.cilt). Meydan Yayınevi: İstanbul.
- King, A. (1997). The lads: Masculinity and new consumption of football. *Sociology*, 31 (2), 329-346.
- Klose, A. (1993). Televizyon futbolu. Medya yapımı bir ürün gerçekliği nasıl değiştiriyor? R. Horak, W. Reiter, & T. Bora (Ed.) içinde, *Futbol ve kültürü* (sf. 373-383). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Krahè, B. (1996). Aggression and violence in Society. In G. R. Semin, & K. Fiedler (Eds.), *Applied social psychology* (pp. 343-373). London: Sage Publications.
- Mann, L. (1979). Sport crowds viewed from the perspective of collective behavior. In J.H. Goldstein (Ed.), *Sports, games and play: Social and psychological viewpoints* (pp. 337-368). Hillsdale, NJ: Laurence Erlbaum Associates.
- Mann, L., & Pearce, P. (1978). Social psychology of sport spectators. In D. J. Glencross (Ed.), *Psychology and sport* (pp. 173-201). Sidney: Mc Graw-Hill Book Company.
- Marsh, P. (1978). *Aggro: The illusion of violence*. London: Dent
- Melnick, M. J. (1986). The mythology of football hooliganism: A closer look at the British experience. *International Review for Sociology of Sport*, 21 (1), 1-19.
- Morris, D. (1981). *The soccer tribe*. London: Jonathan Cape.
- Mummendy, A. (1996). Aggressive behavior. In M. Hewstone, W. Stroebe, & G. F. Stephenson, (Eds.), *Introduction to social psychology* (pp. 39-68). Oxford: Blackwell.
- Murphy, P., Williams, J., & Dunning, E. (1990). *Football on trial: Spectator violence and development in the football world*. London: Routledge.
- Pilz, G. A. (1996). Social factors influencing sport and violence: On the "problem" of football hooliganism in Germany. *International Review for Sociology of Sports*, 31 (1), 49-59.
- Postmes, T., & Spears, R. (1998). Deindividuation and antinormative behavior: A meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 123, 238-259.
- Prentice-Dunn, S., & Rogers, R. W. (1982). Effects of private and public-self awareness on deindividuation and aggression. *Journal of Personality and Social Psychology*, 40, 503-513.
- Reicher, S. D. (1982). The determination of collective behavior. In H. Tajfel (Ed.), *Social identity and intergroup relations* (pp. 41-83). Cambridge: Cambridge University Press.
- Reicher, S. D. (1987). Crowd behavior as social action. In J. Turner, M. Hogg, P. J. Oakes, S. D. Reicher, & M. S. Wetherell (Eds.), *Rediscovering social group: A self categorization theory* (pp. 171-202). Oxford: Blackwell.
- Reicher, S. D. (1996). Social identity and social change: Rethinking the context of social psychology. In W. P. Robinson (Ed.), *Social groups and identities: Developing the legacy of Henri Tajfel* (pp. 317-336). Oxford: Butterworth-Heinemann.
- Reicher, S. D. (2001). The psychology of crowd dynamics. In M. A. Hogg, & R. S. Tindale (Eds.), *Blackwell handbook of social psychology: Group processes* (pp. 182-208). Oxford: Blackwell.
- Russel, G. W. (1983). Psychological issues in sport aggression. In Goldstein, J. H. (Ed.), *Sport violence* (pp. 157-181). New York: Springer-Verlac.
- Siann, G. (1985). *Accounting for aggression: Perspectives on aggression and violence*. London: Allen & Unwin Ltd.

- Simons, Y., & Taylor, J. (1992). A psychosocial model of fan violence in sports. *International Journal of Sport Psychology*, 23, 207-226.
- Sloan, L. R., (1979). The function and impact of sports for fans: A review of theory and contemporary research. In J. H. Goldstein (Ed.), *Sports, games and play: Social and psychological viewpoints* (pp. 219-262). Hillsdale, NJ: Laurence Erlbaum Associates.
- Smith, M. D. (1983). *Violence and sport*. Toronto: Butterworth & Co. Ltd.
- Stott, C. J., & Reicher, S. D. (1998a). How conflict escalates: The inter-group dynamics of collective football crowd 'violence'. *Sociology*, 32, 353-377.
- Stott, C. J., & Reicher, S. D. (1998b). Crowd action as inter-group process: Introducing the police perspective. *European Journal of Social Psychology*, 26, 509-529.
- Stott, C. J, Hutchison, P., & Drury, J. (2001). 'Hooligans' abroad? Inter-group dynamics, social identity and participation in collective 'disorder' at the 1998 world cup finals. *British Journal of Social Psychology*, 40, 359-384.
- Tajfel, H. (1978). Interindividual behavior and intergroup behavior. In H. Tajfel (Ed.), *Differentiation between groups: Studies in the social psychology of intergroup relations* (pp. 27-60). London: Academic Press.
- Turner, E. T. (1970). The effects of viewing college football, basketball and wrestling on the elicited aggressive responses of male spectators. *Medicine and Science in Sports*, 2, 100-105.
- Turner, R., & Killian, L. (1987). *Collective behavior*. (3rd Ed.). Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Van Der Brug, H. H. (1994). Football hooliganism in Netherlands. In R. Gulianotti, N. Bonney, & M. Hepworth (Eds.), *Football, violence and social identity* (pp. 174-195). London: Routledge.
- Walvin, J. (1986). *Football and decline of Britain*. London: The Macmillan Press Ltd.
- Young, K. (1991). Sport and collective violence. In J. O. Holloszy (Ed.), *Exercise and Sports Reviews*, 19 (pp. 539-586). American College of Sports Medicine Services.
- Zimbardo, P.G. (1969). The human choice: Individuation, reason, and versus deindividuation, impulse, and chaos. In W. J. Arnold, & D. Levine (Eds.), *Nebraska Symposium on Motivation*. Lincoln, NE: University of Nebraska Press.